

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**GÜRCÜ VE ABHAZ TARİHYAZIMLARINDA ABHAZYA HAKKINDA ‘TARİHSEL TOPRAKLIK’
İDDİALARI
‘HISTORICAL TERRITORY’ CLAIMS IN GEORGIAN AND ABKHAZIAN HISTORIOGRAPHY ABOUT
ABKHAZIA**

Merve İrem YAPICI*
Utku YAPICI**

Öz

Bu makale Abhazya toprakları üzerinde rakip iddialara sahip Gürcü ve Abhaz tarihyazımlarının önde gelen eserlerine odaklanmaktadır. Çalışmanın temel amacı iki rakip tarihyazımın Abhazya toprakları hakkında “tarihsel topraklık” iddialarını kanıtlamada kullandıkları argümanları karşılaştırmaktır. Makale ayrıca rakip tarihyazımlarını söz konusu tarihsel topraklık mitlerini oluşturmaya yönelik yapısal faktörleri tartışmaya açmayı da amaçlamaktadır. Çalışmada, topraklık düşüncesinin milliyetçilik ile kesişimine eklenen Sovyet milliyetler politikasının, Gürcü ve Abhaz milliyetçiliklerini Abhazya ile ilgili kadimlik iddiası içeren eserler vermeye yönelttikleri iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gürcü Tarihyazımı, Abhaz Tarihyazımı, Abhazya, Tarihsel Toprak, Mitler.

Abstract

This article focuses on basic works of mainstream Georgian and Abkhaz historiographies which have voiced conflicting ideas about the Abkhazian territory. The main goal of the article is to compare the arguments of two rival historiographies that have been used to prove the “historical territory” claims about Abkhazia. The article also seeks to discuss the structural factors that diverted the rival historiographies to construct myths about their historical territorial claims. In this work, it is argued that, the intersection of territoriality idea and nationalism together with the logic of the Soviet nationalities policy impelled the Georgian and Abkhazian nationalisms to publish works that involved the antiquity claims about Abkhazia.

Keywords: Georgian Historiography, Abkhazian Historiography, Abkhazia, Historical Territory, Myths.

Giriş

Karadeniz’in doğusunda, Gürcistan’ın kuzeybatı bölgesinde, Gürcistan’a bağlı özerk bir cumhuriyet olarak yer alan Abhazya’nın tarihi, Gürcü ve Abhaz milliyetçilikleri arasında yüz yılı aşkın bir süredir varlığını koruyan mücadelenin temel uzlaşmazlık noktasıdır. Her iki milliyetçilik, milliyetçiliklerle bağlantılı tarihyazımı izdüşümlerinde görüleceği üzere, Abhazya toprakları üzerindeki varlıklarının kadimliğini kanıtlama amacıyla olmuştur. Bu kadimlik iddiaları toplumsal düzlemde de karşılık bulmuş, Abhazya’da 1990’lardan itibaren çatışan taraflar, kendi topraklarını yerli olmayana karşı savundukları iddiasıyla meşruiyet arayışına girmişlerdir.

Aslında etnik kimliğin kökenlerini tarihin olabildiğince eski dönemlerine çekmek ve neredeyse her şeyden önce var olduğu iddiasıyla yeniden tanımlanan etnik kimliği üzerinde yaşanan toprak parçası ile bitişikləştirmek, bir başka ifadeyle etniklik-vatan özdeşliğine dayalı “eski çağlar mitleri” yaratmak milliyetçiliklerin sıklıkla başvurduğu yollardan biridir. Bu mitler aracılığıyla bir toprak parçası, “tarihsel toprak” (*historical territory*) olur. Halkı oluşturan bireylerin kuşaklar boyu birbirleri üzerinde etkilerde bulunduğu bir sahaya dönüşür. İnşa edilen vatan, tarihsel belleğin mekânı haline gelir. Antony D. Smith’in ifade ettiği gibi, toprak artık “...’bizim’ bilgilerimizin, azizlerimizin ve kahramanlarımızın yaşadıkları, çalıştıkları, dua edip savaştıkları yerdir. Bütün bunlar yurdu yeryüzünde biricik kılar” (Smith, 2004: 25). Smith, tarihsel topraklığı, varlığı açığa çıkarılabilir olan olgusal bir veri biçiminde tanımlamamakta, kavramın mitlerle inşa edilebilirliğine, algısallığına ve öznelliğine vurgu yapmaktadır (Smith, 2004: 43).

Bugünkü Abhazya toprakları üzerinde rakip kadimlik iddialarına sahip Gürcü ve Abhaz milliyetçilikleri, Smith’in görüşleri bağlamında bir örnek oluşturmaktadır. Bu çalışmanın birinci amacı geçmişten günümüze Gürcü ve Abhaz milliyetçiliklerinden beslenen tarihyazımlarında Abhazya bağlamı olarak geliştirilen kadimlik mitlerini karşılaştırmaktır. İkinci amaç, rakip tarihyazımlarını söz konusu mitleri oluşturmaya yönelik yapısal faktörleri tartışmaya açmaktır.

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, merve.yapici@adu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, uyapici@adu.edu.tr

1. Meşruiyet Unsuru Olarak Kadimlik

Toprak sahibi olmak yahut toprak arayışında olmak her milliyetçiliğin olmazsa olmazı değildir. Toprak sahibi olmayan milliyetçilikler olabileceği gibi, toprak arayışında olmayan milliyetçilikler de olabilir¹. Buna rağmen, tarihte birçok milliyetçilik geliştirdiği pratikler aracılığıyla anayurtlarını aktif bir biçimde inşa etmiştir. Bu çerçevede düşünülecek olursa, milliyetçilik Adam Moore'un ifade ettiği gibi, bir coğrafi sahayı milli toprak biçimine dönüştüren bir politik eylem programı halini alabilmiştir (Moore, 2016: 94). Söz konusu politik eylem programının başat araçlarından biri de, kimlikler üzerindeki etki potansiyeli göz önüne alınacak olursa tarihyazımı olmuştur.

Uluslararası ilişkiler literatüründe genellikle Vestfalya Sistemi'nin temel unsurları olarak değerlendirilen egemenlik ve topraksallık (Schmidt, 2011: 601; Bacık, 2006: 57); Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları ile olgunlaşmış yayılma sürecine giren milliyetçiliğin deargümanları arasında yer almıştır. Bu çerçevede, bir anayurda tarihsel sahiplik vurgusu ya da ilk yerleşimci olma, devletlerin ya da devlet arayışındaki toplulukların meşruiyet hedeflerinde temel vurgu haline dönüşmüş, tarihyazımı düzleminde önemli etkiler bırakmıştır (Kuzio, 1997: 41). Antony D. Smith'e göre bu durum, tarihsel açıdan önce Batı'da oluşan bir topluluk türü olan topraksal millet ile kökeni Batı olan bir siyasa türü olan rasyonel devletin Batılı olmayan düşünceler üzerinde de yarattığı etki ile açığa çıkmıştır (Smith, 2004: 25). Gürcistan özelinde düşünülecek olursa, Geoffrey Hosking'in ifade ettiği gibi, Çarlık Rusyası'nın eğitim sisteminin etkisiyle Gürcü aristokratlar², aralarında ulus-devletin de olduğu Avrupa çıkışlı kavramları özümsemişler, milliyetçiliğin temel taşıyıcıları haline gelmişlerdir (Hosking, 2011: 465). Böyle bir sürecin doğal sonucu, millet ile toprak arasındaki bağı ve bu bağı kadimliğini vurgulayan bir tarihyazımı anlayışının geliştirilmesidir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) deneyiminde tüm bu tarihsel zeminin üstüne Josef Stalin'in milliyetler politikası eklenmiştir. Stalin tarafından geliştirilen milliyetler politikası, millet olmanın "nesnel" kıstasları arasında bir toprak parçasına tarihsel sahipliği sayması nedeniyle, SSCB bünyesindeki etnik topluluklarda bir toprak parçasında kadimlik iddiasını seslendiren bir tarihyazımı düşüncesini tetikleyen yeni bir faktör haline gelmiştir (Kemoklidze, 2016: 137). Stalin'in milliyetler yaklaşımı, onun 1913 yılında Vladimir İlyiç Lenin'in yönlendirmesiyle, Avusturyalı Marksist kuramcılar Karl Renner (1870-1950) ve Otto Bauer'e (1881-1938) cevaben ürettiği kuramsal çalışmasında ortaya çıkmıştır (Encyclopedia of..., 2001: 509). Kuramlarında milletleri uluslararası sistemin kalıcı unsurları olarak değerlendiren, bir başka ifadeyle milli bilinci bir veri olarak kabul eden Renner ve Bauer (Hosking, 2011: 570), etnokültürel sorunların çözümü noktasında, topraksal bir temeli olmayan; yönetimin belli başlı fonksiyonlarının kişisel prensibe göre dağıtıldığı kültürel özerkliği merkeze almışlardı³ (Stroschein, 2015: 27-28). Bu çerçevede devlet sınırları içinde farklı bölgelerde yaşayan bireylerin oluşturduğu topluluğa dayanan bir örgütlenmeye yönetsel yetkilertanmayı önermişlerdi (Vizi, 2015: 38)⁴. Bir milliyeti oluşturan tüm üyelerin kendi milliyetlerine yönelik kültürel politikalar üzerinde münhasır yetkiye sahip bir temsil otoritesini seçme hakkına sahip kılınmalarını talep etmişlerdi (Martin, 1999: 538).

Renner ve Bauer'in topraksal temelli olmayan özerklik fikrine karşılık Sovyet etno-topraksal federalizmi, halk ile toprak arasındaki kadim ilişkiyi belirleyici kılıp kendi kaderini tayin hakkına vurgu yaparak Rus olmayan milletlerin desteğini sağlamaya ve Birliğe çekebilmeye çalışmıştır (Geukjian, 2012: 80). Bu çerçevede topraksal kontrolün etnikliğe bağlı olarak tanımlanışı (Moore, 2016: 94), etnik grupları tanımlanmış toprak parçaları ile tarihsel bağlantı kurma konusunda bir arayışa sürüklemiştir. Bu arayışın izlerini Sovyet döneminde Abhaz ve Gürcü tarihyazımlarının aldıkları hallerde görmek mümkündür.

Topraksal milletin diğer milletlerden farklarını vurgulayıp onu yüceltmek için, o toprak parçası ile bağlantılı başarıların bulunmadığı hallerde, aynı yerde kurulmuş eski uygarlıkların anıtlarına, sanat eserlerine yahut kültürel başarılarına el konarak, onların başarılarından pay almak da sıklıkla kullanılan bir kadimlik inşa yolu olmuştur. Antony D. Smith, yakın dönem Irak tarihyazımının Babil kültürü ile bağlantı

¹ Aynı durum devlet-topraksallık bağlantısı göz önüne alınır, devlet sahibi olmak ve devlet arayışında olmak için de geçerlidir. Bkz. (Guibernau, 2004: 125).

² Rosa Luxemburg'un Polonya tarihi üzerine yapmış olduğu incelemeler de Polonya milliyetçiliğinin doğuşunda, burjuvazinin değil, tıpkı Gürcü milliyetçiliğinin doğuşunda olduğu gibi, toprak soyluluğunun (*schlaha*) temel dinamik olduğunu göstermiştir. Bkz. (Luxemburg, 2010: 11).

³ Bu yaklaşım, milliyetçilik ile ilgili literatürde millet ile devlet kavramları arasındaki ayrım noktasını topraksallık olarak gösteren bir yaklaşımın gelişmesine yol açmıştır. Örneğin, Lamont DeHaven King'e göre, millet, topraksal bir unsuru içerecek bir biçimde tanımlanmamalıdır. Milleti devlet kavramından farklı kılan şey, milletin devletin aksine topraksal unsurlara sahip olmamasıdır (King, 2002: 358). Ayrıca bkz. (Özkırımlı, 2009: 54).

⁴ Marksist kuram içinde diğer ucu Rosa Luxemburg oluşturmaktaydı. Rosa Luxemburg, milliyetçi dürtünün gücünü küçümsemiş (Luxemburg, 2010: 8), sosyalist devrim sonrasında milletlerin, kolaylıkla bir uluslararası proleter birliğe dâhil edilebileceğini iddia etmişti (Hosking, 2011: 571).

arayıını bu çerçevede değerlendirir (Smith, 2004: 183). Benzer yöntemler aşağıda görüleceği gibi Gürcü ve Abhaz tarihyazımlarında da karşımıza çıkmaktadır.

2. Gürcü Tarihyazımı ve Abhazy'a da Kadimlik İddiası

Gürcülüğün bugünkü Abhazyaya topraklarındaki kadimliği iddiası, Gürcü tarihyazımında iki ana akım tarafından seslendirilmiştir. Birinci akım, Abhazların bugünkü Abhazyaya topraklarına Gürcülerden çok daha sonra geldikleri iddiasıyla, Abhazyanın tarihinde Gürcülüğün kurucu rolüne vurgu yapmıştır. İkinci akım ise ilk akımın Abhazların Gürcü tarihsel öncülünden sonraki bir tarihte bölgeye yerleştikleri iddiasını tekrarlamakla birlikte, Abhazların bölgeye yerleşme tarihlerini, birinci akıma kıyasla daha erken dönemlere çekerek, Abhazların da bölgenin kadim halklarından olduğunu ifade etmiştir. Gürcü tarihyazımında söz konusu iki akıma alternatif olarak, Abhazların bölge topraklarında Gürcülerden eski bir tarihsel geçmişe sahip olduğu tezi oldukça sınırlı bir biçimde seslendirilmiştir.

2.1. Abhazyanın Tarihsel Gürcülüğü ve Yeni Gelenler olarak Abhazlar

Birinci akımın Gürcü tarihyazımındaki ilk temsilcisi Dimitri Bakradze'dir (1826-1890). Bakradze, 1873 yılında Gürcü dilinde yayın yapan *Tsiskari* dergisinde yer alan bir makalesinde, Gürcistan topraklarında yaptığı arkeolojik çalışmalarının ilk sonuçlarını paylaşmış, bölgede yerleşik halkların erken dönem tarihleri ile ilgili çözümlenelerde bulunmuştur (Gamkrelidze, 2012: 11). Söz konusu araştırmasında Bakradze, genel olarak Gürcistan halklarının kökenlerinin Gürcü olduğunu savlarken (Jersild, 2002: 70), özel olarak günümüz Abhazyaya topraklarında tarihin erken dönemlerinde Gürcülerle soy bağlantısına sahip Megrellerin yaşadığını ve Megrel ve Svan dillerinin konuşulduğunu iddia etmiştir (Kemoklidze, 2016: 131). Abhazyaya meselesini 1889 tarihli *Ist'oria Sakartvelosi* (Gürcistan Tarihi) adlı eserinde de tartışmaya açan Bakradze'ye göre Abhazlar Kuzey Kafkasya'dan oldukça geç dönemlerde bugünkü Abhazyaya topraklarına göç etmişler, dolayısıyla bölgenin yerli halkları arasında yer almamışlardır (Kemoklidze, 2016: 131).

Gürcü milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir rolü olan Gürcü Menşevik liderlerinden Irakli Tsereteli (Roobol, 1976: 1-31) ise 1910'lu yıllarda Abhazların Abhazyanın yerlisi olmadığı tezini, Abhazların bölgeye XIX. yüzyıl gibi çok yakın bir tarihte göç ettikleri şeklindeki kışkırtıcı fikirle işlemiştir. Tsereteli'ye göre "Abhaz dediklerimiz aslında Abhaz değildir. Abhazlar bir Gürcü boyuydular. Günümüzün Abhazları Gürcistan'a XIX.yüzyıl ortalarında göç eden Kabardey ve Balkarların torunlarıdır" (Souleimanov, 2013: 116; Fowkes, 139).

Bakradze'nin ve Tsereteli'nin Abhazyaya ile ilgili tezinin izlerini, İkinci Dünya Savaşı sonrasında eser vermiş olan Gürcü tarihçi ve dilbilimci Pavle Ingorokva'da da görmek mümkündür (Francis, 2011: 68). Ingorokva, 1949 yılında dergi makalesi şeklinde basılan ve 1954 tarihinde yayınlanan monografisinin⁵dördüncü bölümünü oluşturan çalışmasında (Kemoklidze, 2016: 131), günümüzde kendini Abhaz olarak tanımlayan kitlenin Abhazyaya coğrafyasının yerli halkı olmadığı tezini kanıtlamaya odaklanmıştır (Galdava, 2015: 54). Bu çerçevede Ingorokva, Abhazların Kuzey Kafkasya'dan bugünkü Abhazyaya topraklarına XVII. yüzyıl gibi oldukça geç bir tarihte gelen Adıge boyları olduklarını ve burada yerleşik Gürcü boyları olan "Gerçek Abhazların" adlarını çaldıklarını iddia etmiştir (Francis, 2011: 68). Bir başka ifadeyle, tarihin eski dönemlerinde bugünkü Abhazyaya topraklarında yerleşik olan Abhazların aslında Gürcü olduğu, bugün kendini Abhaz olarak tanımlayanların ise Kuzey Kafkasya kökenli göçmenler olduğu tezini savunmuştur.

Teimuraz Mikeladze ve Marika Lordkiparidze de yakın dönem Gürcü tarihçiler arasında birinci grup içinde değerlendirebilir. Mikeladze, 1985 tarihli çalışmasında Gürcülerin atalarının Hititlerden önce Orta ve Kuzey Anadolu'yu kontrolünde tuttuğunu, sonralarında ise Karadeniz'in güneydoğusuna yerleştiklerini iddia etmiştir. Mikeladze'nin tezine göre, Gürcülerin Anadolu'daki atalarının tarihleri İ.Ö. 3000'lere kadar uzanmıştır. Üstelik bu topluluklar demiri bularak medeniyete önemli bir katkıda bulunmuşlardır (Smith et. al., 1998: 53-54). Mikeladze, ayrıca bugünkü Abhazyaya topraklarını da içeren ve Gürcülerin Anadolu'daki atalarının bölgeye göçleri sonrasında kurulduğunu iddia ettiği, II. yüzyılda Romalılar tarafından yıkılan Kolhis Krallığı'nı⁶ da Abhazyaya topraklarında Gürcülüğün kadimliğinin bir kanıtı biçiminde yorumlamıştır (Smith et. al., 1998: 54-55). Benzer bir biçimde Gürcü tarihçi Lordkiparidze de Kolhis Krallığı'nın yerli nüfusunun tamamen Gürcülerden oluştuğunu, günümüz Abhazlarının atalarının ise Abhazyaya topraklarına ancak XVII. yüzyılda geldiklerini iddia etmiştir (Smith et. al., 1998: 55).

2.2. Abhazyaya Gürcülüğüne Eşlik Eden Abhazların Kadimliği

Gürcistan Bilimler Akademisi üyesi olan Gürcü tarihçi Nikoloz Berdzenişvili; Bakradze, Tsereteli ve Ingorokva'nın Abhazyanın tarihsel açıdan Gürcülüğü tezini sahiplenmekle birlikte Abhazların bugünkü

⁵ Pavle Ingorokva (1954), *Giorgi Merchule: Kartveli Mcerali Meate Sauvunisa: Narkvevi Zveli Sakartvelos Literaturis, Kulturis da Saxelmcip Oebrivi Cxovrebis İstoriidan*, Tbilisi: Sabcota Mcerali.

⁶ Kolhis Krallığı'nın kuruluş tarihi konusunda literatürde fikir birliği bulunmamaktadır. Krallığın kuruluş tarihini İ.Ö. XIII-XII. yüzyıllara taşıyan kaynaklar olduğu gibi (Ersoy, 1993: 234), İ.Ö. VI. yüzyıl olarak değerlendiren kaynaklar da vardır (Tellioglu, 2004: 16-17).

Abhazya topraklarına ilk yerleşme tarihleri konusunda onlardan farklılaşmıştır. Berdzenişvili'nin 1956 yılında *Mnatobi* adlı Gürcü dilinde yayın yapan dergide yer alan makalesi (Hewitt, 2013: 354), bu çerçevede ilginç bir tartışma başlatmıştır. Berdzenişvili, bu çalışmasında XIII. yüzyıldan itibaren Gürcistan'ın "kronik düşüşünün" etkisiyle bölgede oluşan güç boşluğunun Ortaçağ boyunca Kuzey Kafkasya kökenli boyların Abhazya'ya göçlerini kolaylaştırdığını iddia etmiştir. Ona göre, Kuzey Kafkasyalı dağlı halklar, XIII. yüzyıldan XVII. ve XVIII. yüzyıllara kadar bir dizi göç dalgası neticesinde Abhazya'ya yerleşmişlerdir (Anchabadze, 2012: 347). Berdzenişvili, günümüz Abhazlarının atalarının Abhazya'ya gelişi tarihlerini XIII. yüzyıl gibi erken bir döneme çekerek, onları Gürcüler kadar olmasa da bölgede uzun tarihsel geçmişe sahip bir topluluk olarak değerlendirmiştir.

Berdzenişvili'nin tezi, Abhaz milliyetçiliğinin kadimlik iddiası noktasında kullanılabileceği önemli bir argüman olarak değerlendirilebilir. Ancak, Berzenişvili'nin erken dönem Abhaz göçünün ekonomik, sosyo-politik ve kültürel sonuçları ile ilgili görüşleri, Abhaz milliyetçiliğinin Berdzenişvili'ye karşı radikal bir tepki geliştirmesine yol açmıştır. Berdzenişvili'ye göre dağlı halklar tarafından getirilen olgunlaşmamış sosyo-politik kurumlar, ekonomik pratikler ve dinsel inançlar, ileri Gürcü feodal Hıristiyan kültürünün gerilemesine yol açmıştır (Anchabadze, 2012: 347). Böylelikle, Abhazya'daki "gerileme" dağlı nüfusun kitlesel göçü ile ilişkilendirilerek, Gürcülüğün genelde dağlı kültürü, özelde Abhaz kültürü karşısındaki üstünlüğü iddia edilmiştir.

2.3. Ana Doğrultu Dışı Bir Örnek: Abhazların Gürcülerden Daha Kadim Bölge Halkı Olduğu Tezi

Gürcü tarih yazımında yukarıdaki iki akım, ana doğrultulardır. Birinci ekol, Bakradze, Tsereteli ve Ingorokva'nın izinden gidip, Abhazların Abhazya'da yerleşimlerinin yakın dönemde gerçekleştiğini ileri sürerlerken, ikinci ekol, Abhazları Abhazya'nın iki yerli halkından biri olarak tanımlayarak, Berdzenişvili'nin geliştirdiği akımı takip etmektedir (Anchabadze, 2012: 348).

Gürcü tarihçileri arasında daha az ön plana çıksalar da, Abhazların kadimliği iddiasını daha fazla savunanlar da vardır. Örneğin Gürcü tarihçilerden 1930'lu yıllarda eser veren Ivane Javakhişvili⁷, Simon Janashia ile Arnold Çikobava, çok tartışılan çalışmalarında Abhaz-Çerkes topluluklarının Batı Gürcistan'da Gürcü boylar bu bölgeye yerleşmeden önce var olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak, 1989 yılında filizlenen Gürcü-Abhaz çatışması ile birlikte bu tezin Gürcü tarih yazımından neredeyse silinmiş olduğu dikkat çekicidir ("Gia Anchabadze:...", 2013: <http://abkhazworld.com/aw/interview/87-gia-anchabadze-in-xii-xiii-centuries-term-abkhaz-had-three-meanings>). 1992 yılında Gürcistan Milli Bağımsızlık Partisi'nin önde gelen siyasetçilerinden Irakli Batiasvili'nin Abhaz etnikliğinin varlığını bile tartışmaya açması (Auch, 2004: 221), Gürcü milliyetçiliğinin çatışmalar sırasında aldığı biçimi gözler önüne sermektedir.

2.4. Ev Sahibi-Misafir Metaforunun İnşası

Yukarıda aktarılan iki ana akım, SSCB'nin son yıllarında yükselen Gürcü milliyetçiliğinin sloganlarının inşasında meşruiyet kaynakları haline gelmiştir. İki akımda da görülen kadimlik iddiaları, bu yıllarda Gürcü medyasında ve akademik çevrelerinde Gürcülerin "ev sahibi", diğer etnik grupların ise "misafir" olarak tanımlandığı sloganlaştırma sürecinde rehber olmuştur (Kvarchelia, 1998: 20).

Nino Kemoklidze'nin ifade ettiği gibi, evsahibi-misafir metaforu oldukça sorunlu bir metafordur. Metaforun sorunlu yanı, kendini evsahibi olarak görenlerde, misafirlerin ev sahibinin koyduğu kurallara uymaları ve misafir edilmelerinden dolayı evsahibine minnet duymaları beklentisi yaratmasıdır. Nitekim evsahibinin beklentisi, evin kaynaklarını yönetme, ziyaretin süresini ve ikramların içeriğini belirleme ve gerektiğinde ziyareti sonlandırma konularında evsahibinin devredilmez haklara sahip olduğu ile ilgili bir varsayımın doğal sonucudur (Kemoklidze, 2016: 138).

Evsahibi-misafir metaforunun inşasında en büyük rollerden birini 1990 yılında Gürcistan Yüksek Sovyet Başkanlığı görevine getirilen Zviad Gamsakhurdia üstlenmiştir. Bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti'nin de ilk devlet başkanı olan Gamsakhurdia, bu metaforu doktrinleştirerek, Gürcistan'da yerleşik Gürcü dışı toplulukları potansiyel tehditler arasına yerleştirmiştir (Mikaberidze, 2015: 42). Metaforun kullanımı ile kendilerini dünyanın en misafirperver milletleri arasında değerlendiren Gürcüler, *sturmrebi* (misafir) olarak tanımladıkları milli azınlıkların endişe ve hedeflerinin yapay ve gayrimeşru olduğunu, bunlara ek olarak Moskova tarafından kışkırtıldığı varsayımını gittikçe daha fazla seslendirmişlerdir (Suny, 1994: 325). Bu süreçte Gamsakhurdia'nın Gürcüleri, "geçici misafir" olarak tanımlanan tüm Gürcü olmayanlara karşı birleştirmek anlamına gelen milliyetçi politikasının temel sloganı "Gürcüler için Gürcistan" olmuştur (Kurbanov ve Kurbanov, 1995: 237).

3. Abhaz İtirazı: Biz Daha Kadimiz ve Gürcüleştirmiş Abhazlar

⁷ Ivane Javakhişvili'nin (1876-1940) *Gürcistan Tarihi* isimli eseri, Josef Stalin'in de ilgisini çekmiştir. Stalin'in, Javakhişvili'nin Gürcü tarihini yakın dönemlerden başlatması karşısında hiddetle "Neden yazar Mitridatların ve Pontus İmparatorluğu'nun Gürcü hükümdarlar ve Gürcü devleti olduğundan söz etmez?" ifadesinde bulunduğu söylenir (Rayfield, 2004: 16).

Bakradze, Tsereteli, Ingorokva ve Berdzenişvili'nin tezleri ve bu tezlerin Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yönetimi tarafından da desteklendiğine dair göstereleler, 1950'li yılların ortalarından itibaren Abhazy'a'da büyük tepkiler yaratmıştır. 1947 yılında Abhaz yazarların Gürcistan parti hiyerarşisini atlayarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ilettikleri şikâyet mektubunu takiben, 1956, 1957, 1977 ve 1978 yıllarında Abhazlar geniş çaplı protestolar gerçekleştirmişlerdir (Kemoklidze, 2016: 130; Coppeters, 2002: 93). Ayrıca Abhazy'a'da Gürcülüğün kadimliği tezinin 1980'li yıllarda da Gürcistan Yönetimi tarafından diriltilmesi, Abhaz milliyetçiliği tarafından 1992/93 yıllarında gerçekleşen Gürcü-Abhaz çatışmalarının nedenlerinden biri olarak sunulmaktadır⁸. Buna karşılık Gürcü milliyetçiliğinin tarih tezi, 1992/93 çatışmaları ve sonrasında Abhazy'a'da yaşananları, Abhaz-Rus ortaklığıyla işgal ve Gürcüleri etnik temizlenme süreci olarak tanımlamayı sürdürmektedir⁹. Sonuçta "Gerçek Abhazların" kim olduğu sorusu güncel bir çatışmanın fitilleyici sorusu olmaya devam etmektedir.

3.1. Erken Dönem Eserler

Abhazy'a'nın Gürcistan ile tarihsel bir bağlantısının olmadığı konusundaki ilk tezler, Çarlık Rusyası'nın Ruslaştırma Politikası bağlamında Rus tarihçiler tarafından üretilmiştir. 1907 yılında Rus tarihçi L. Voronov tarafından yayınlanan *Abkhazia Ni Gruzia* (Abhazy'a Gürcistan Değildir) başlıklı eser bu çalışmaların ilk örneği sayılmaktadır (Papaskiri, 2008: 105). Voronov'un çalışmasında Abhaz halkını Gürcülükle ortak bir kültürel sahadan uzaklaştırmak yoluyla "birleşik ve bölünmez Rusya" idealine ulaşmak hedefi gözlenmektedir (Gabadava, 2015: 5). Voronov'un Çarlık politik hedefleriyle uyumlu bu tezi, daha sonrakisüreçte Abhaz milliyetçiliği tarafından Abhazy'a'nın Gürcistan'dan ayrılması hedefini meşrulaştırmak amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. 1925 yılında S. Ashkhatsava tarafından basılan *Puti Razvitia Abkhazskoi Historii* (Abhaz Tarihi'nin Gelişme Yolu) başlıklı kitap, Nodar Gabaşvili'ye göre Voronov'un tezini işleyen ve bir Abhaz tarihçi tarafından tarih argümanını kullanarak Gürcistan'dan ayrılma talebini meşrulaştırmaya çalışan ilk eserdir. Ashkhatsava, eserinde, Voronov'un geçmişte yaptığı gibi, Abhazy'a'nın Gürcistan'dan ayrı ve kendine özgü bir tarihsel yolu olduğu tezini işlemiştir (Gabashvili, 2013).

3.2. Kolhisler ve Yerli Abhazlar ile Süreklilik İddiası

Gürcü tarihyazımının Abhazy'a'da Abhazlığın tarihsel geçmişinin çok da eski olmadığı tezine Abhaz tarihyazımının verdiği ilk önemli cevap, 1960 yılında Abhazy'a Özerk SSC Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan *Abhaz Tarihi* ders kitabı olmuştur. Söz konusu kitaba göre, İ.Ö. 2000'lerde bir Önasya topluluğu olan Kolhislerin, Abhazy'a topraklarında, yerli Abhazlar ile karışarak yeni bir etnik grup oluşturdukları, özgün bir kültür ve dil yarattıkları iddia edilmektedir. Böylelikle, bir taraftan Abhazlığın bölgedeki tarihsel derinliği vurgulanmakta ve Gürcülüğün izleri sorgulanmakta, diğer taraftan da Abhazlığın Gürcülüğün sınıır çizgileri belirginleştirilmeye çalışılmaktadır (Korostelina, 2013: 107; Francis, 2011: 68).

Kolhisler'in Abhazy'a'da karıştığı iddia edilen yerli halkların tarihi de Abhaz tarihyazımı tarafından Abhazy'a'da kadimlik bağlamında değerlendirilmektedir. Abhaz tarihyazımı, Abhaz kimliğini tarihin olabildiğince eski dönemlerine dayandırmak anlamına gelen "eski çağlar miti"ni, tarihsel yerleşim alanları bugünkü Abhazy'a toprakları olan antik çağ boyları ile etnik bağlantı inşa etmek yoluyla kurmaktadır. Örneğin, Abhaz tarihçi Valeri Beygua'nın savunduğu tarih tezine göre "insanoğlunun yeryüzüne ayak bastığı en eski çağlardan beri insanların yaşadığı bu ülke halkına 'Abhaz' (Apsuva) denir". Bu teze göre, Apsil, Snig ve Abazg olarak adlandırılan antik dönem boyları Abhazların atalarıdır. Abhazlar, bir Anadolu medeniyeti olan Hititlerle ve Kuzey Kafkasya topluluğu olan Adıgeler ile de akrabadır (<http://www.abhazdernegi.org/content/view/8/20/>). Bu tarihyazımı geleneği ile Abhazlar, 1500 ila 2000 yıllık bir tarihsel derinlik iddiasını seslendirmişlerdir (Smith et. al., 1998: 56).

3.3. Abhazy'a Krallığı ve Devletliğin Kadimliği İddiası

M.S. 780'lerde bağımsız bir devlet olarak kurulan ve X. yüzyılın başına kadar varlığını koruyan Abhazy'a Krallığı, günümüz Abhaz tarihyazımının kadimlik iddialarında önemli bir kanıt olarak sunulmaktadır. VIII. yüzyıl gibi erken bir tarihte Abhazlar'ın "tüm Kafkasya'yı titretecek" Abhazy'a Krallığı'nı kurmuş oldukları iddiası, bu bağlamda sıklıkla vurgulanmaktadır (<http://www.abhazdernegi.org/content/view/8/20/>). Ancak ismi Abhazy'a Krallığı olan devletin bir Abhaz devleti olup olmadığı konusu, Gürcü ve Abhaz tarihyazımları arasında tartışmalar yaratmayı sürdürmektedir. Bu tartışma, büyük ölçüde Abhazy'a Krallığı'nın hükümdarlarının kimlikleri konusuna düğümlenmiştir. Gürcü tarihçi Lordkipanidze'nin Abhaz krallarının Gürcü etnikliğinden oldukları tezine karşılık, Abhazy'a'nın ilk de-facto devlet başkanı Vladislav Ardzınba, birçok konuşmasında Abhaz Krallığı'nı

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Comment on an Article in the Vanuatu Independent. To Tamar Vashakidze and the People of Vanuatu", <<http://apsnypress.info/en/news/277.html>>, (14.08.2011).

⁹ Örnek olarak Vanuatu'nun Abhazy'a'yı tanınmasını yanlılığını ifade etmek üzere Vanuatu Times gazetesinde söz konusu teze yer veren bir yazı yayımlayan Adalet için Koalisyon isimli Gürcü lobi grubunun görüşleri verilebilir. Bkz. "Abkhazia. Do not Endorse Ethnic Cleansing and Foreign Occupation", *Vanuatu Independent*, 20 Haziran 2011, <<http://www.vanuatuindependent.com/vanuatu-news/737-abkhazia-do-not-endorse-ethnic-cleansing-and-foreign-occupati-on>>, (14.08.2011).

“1200’den fazla yıl önce kurulmuş Abhaz devleti” olarak tanımlamıştır (Smith et. al., 1998: 56-58). Tartışma büyük ölçüde Krallığın kurucusu olan Açıba hanedanlığının ve Kral Feodosi’nin ölümünün ardından M.S. 978’de tahta oturan Feodosi’nin kız kardeşinin oğlu Bagrat III’nin etnik kökenlerinde düğümlenmektedir. Abhaz tarihyazımı, Açıba hanedanlığının Abhaz kimliğine vurgu yaparken (Papapha, 2013:<http://www.abhazhaber.com/yazi/37/aristokrazi#.VuSDeED0SCk>), Bagrat III’ün babasının Gürcü olduğu iddiası, Gürcü tarihyazımı tarafından seslendirilmektedir (Auch, 2004: 224).

XV. yüzyıl başlarında Kafkasya’da bulunan misyoner Johannes de Galonifontibus’un yazdıkları da Abhaz milliyetçiliğinin rakip etnik grup olarak gördüğü Gürcülükle tarihsel derinlik konusundaki rekabetinde ve bu etnik gruptan farklılıklarının vurgulanmasında önemli bir veri olarak kullanılmaktadır. Johannes de Galonifontibus şöyle yazmaktadır: “Bunların (Çerkezlerin) ötesinde Abhazya (*Abcasia*) var, küçük bir dağlık bölge... Kendi dilleri var... Doğularında Gürcistan yönünde (*Ioriania*) Megrellerin ülkesi (*Mengrelia*) var... Kendi dilleri var. Gürcistan bu ülkenin doğusudur...” (Hewitt, 1998: 14). Abhaz tarihyazımına göre bu veri, Abhazların diğer bölge halklarından farklı bir etnik kökene dayandığının ve Abhazya’nın Gürcistan’dan ve hatta Gürcülerle akraba olan Megrellerin ülkesinden farklı bir coğrafi alana karşılık geldiğinin tarihsel kanıtını oluşturmaktadır. Söz konusu iki kanıt, yukarıda aktarılan Gürcü tarihçiler tarafından üretilen Abhazların bölgenin yerlisi olmadığı tezini çürütmek amacıyla Abhaz tarihyazımı tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

3.4. Gürcüleşmiş Abhazlar Tezi

Abhazya eski de facto devlet başkanı Sergey Bagapş, Abhazya’nın Gali bölgesinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Gürcülerin, “Gürcüleşmiş Abhazlar” olduğu tezini işlemiştir. Bagapş’ın bu tezi, oldukça yakın dönemlere işaret etmesi nedeniyle diğer tezlerden farklılaşmıştır. Bagapş’a göre, Josef Stalin ve Lavrenti Beria’nın yönetimleri sırasında uygulanan Abhazya’nın Gürcüleştirilmesi politikasının bir başarısı olarak Galili Abhazlar kimliklerini yitirmişlerdir. Bagapş’ın söz konusu tezi, nüfus istatistiklerini yorumlarken de birçok kez tekrarladığı görülmüştür. Bagapş, resmi konuşmalarında, kendilerini Abhaz’dan ziyade etnik Gürcü olarak tanımlamalarına rağmen, Galili Gürcüleri Abhaz nüfusa ekleyerek değerlendirmiştir (“*Authories in Abkhazia...*”, <<http://ww.refworld.org/docid/524e99f4.html>>).

Bagapş’ın bu tezi Stephen D. Shenfield tarafından da kısmen doğrulanmıştır. Shenfield, Gali Gürcülerinin büyük bir kısmının 1937 sonrasında Batı Gürcistan’dan Abhazya’ya yerleştirildiğini vurgulamakla birlikte, resmi kayıtlarda daha önce kendilerini Abhaz olarak tanımlayan kimi Gali bölgesi yerleşiklerinin 1937 sonrasında Gürcü olarak yeniden kayıtladığını ifade etmiştir. Bir başka ifadeyle, kâğıt üzerinde Abhazların bir kısmı Gürcü olarak yeniden tanımlanmıştır. Ancak bu durumun Bagapş’ın ifade ettiğinin aksine, Galideki Gürcü varlığının sadece küçük bir kısmı için geçerli olabileceği iddia edilebilir (“*The Stalin-Beria...*”, <<http://abkhazworld.com/aw/history/499-stalin-beria-terror-in-abkhazia-1936-53-by-stephen-shenfield>>).

Sonuç

Tarihyazımı, birçok durumda iddialarına meşruiyet katma isteğindeki milliyetçiliklerin kullandıkları temel araçlarından biri olagelmıştır. Abhazya ülkesi ile ilgili olarak Gürcü ve Abhaz tarihçiler tarafından geliştirilen tarih tezleri bu çerçevede ilginç bir örnek oluşturmaktadır. İki tarihyazımı geleneği de -kendi içlerinde farklı ekollere sahip olsalar da - ekseriyetle bugünkü Abhazya toprakları üzerinde kendi etnik topluluklarının tarihsel köklerini ispatlamaya yönelmişler, böylelikle Abhazya toprakları üzerindeki güncel egemenlik projeleri için dayanaklar inşa etmeye çalışmışlardır. Bu durum, Vestfalya ile ortaya çıkan Avrupa devletler sistemine içkin devlet-topraksallık-egemenlik bağlantısının, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları’yla milliyetçilik ile birleşmesinin ve dünyaya yayılmasının doğal bir sonucudur. Devleti-topraksallığı ve milleti birbirinden ayırmaya yönelik yaklaşımlar Renner ve Bauer’dan bugüne var olsalar da, Renner ve Bauer’in reddettiği bu bağlantı birçok milliyetçiliğin temel ön kabulü olmayı sürdürmektedir. Bu çalışmadaki tarihyazımı incelemesinde görüldüğü üzere, ana akım Gürcü ve Abhaz milliyetçilikleri bir istisna oluşturmamaktadır. Üstelik SSCB’de Stalin ile özdeşleşen milliyetler politikasının, topraksal bağlantıyı, millet olarak tanımlanmanın bir önkoşulu haline getirmesine bağlı olarak, millet-toprak bağlantısı arayışları kaçınılmaz bir biçimde SSCB halklarının tarihyazımı anlayışlarında yer etmeye başlamıştır.

Abhazya ile ilgili Gürcü tarihyazımını üç gruba ayırmak mümkündür. Birinci akım, Abhazların bugünkü Abhazya topraklarına Gürcülerden çok daha sonra geldiklerini iddia etmektedir. XIX. yüzyılda eserler vermiş Gürcü tarihçi Dimitri Bakradze ile başlatılacak bu akımın daha sonraki temsilcileri arasında Irakli Tsereteli, Pavle Ingorokva, Teimuraz Mikeladze ve Marika Lordkiparidze sayılabilmektedir. İkinci akım, ilk akımın Abhazların Gürcü tarihsel öncülünden sonraki bir tarihte bölgeye yerleştikleri iddiasını tekrarlamakla birlikte, Abhazların bölgeye yerleşme tarihlerini, birinci akıma kıyasla daha erken dönemlere çekerek, Abhazların da bölgenin kadim halklarından olduğunu ifade etmiştir. Bu akımın en tanınmış temsilcisi Nikoloz Berdzenişvili’dir. Gürcü tarihyazımında söz konusu iki akıma alternatif olarak,

Abhazların bölge topraklarında Gürcülerden eski bir tarihsel geçmişe sahip olduğu tezi oldukça sınırlı bir biçimde seslendirilmiştir. Ivane Javakhişvili, Simon Janashia ile Arnold Çikobava bu çerçevede değerlendirilebilecek Gürcü tarihçiler arasındadır. Ancak, ana doğrultu dışındaki bu sonuncu akımın, 1989 yılında filizlenen Gürcü-Abhaz çatışması ile birlikte daha da zayıfladığını söylemek mümkündür.

Buna karşılık Abhaz tarih yazımı, Abhazya'nın Gürcistan ile tarihsel bir bağlantısının olmadığı konusunda Çarlık Rusyası'nda Ruslaştırma Politikası bağlamında üretilen tezlerden yola çıkarak Abhazya topraklarında kadimlik iddiasında bulunmuştur. S. Ashkhatsava'nın 1925 yılında basılan çalışması bu kapsamda ilk örnektir. Gürcü tarih yazımı tarafından geliştirilen Abhazya'da Abhazlığın tarihsel geçmişinin çok da eski olmadığı tezine karşı, 1960 yılında Abhazya Özerk SSC Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan *Abhaz Tarihi* ders kitabı önemli bir diğer karşı duruş anlamına gelmiştir. Benzer bir biçimde, Abhaz tarihçi Valeri Beygua, tarihsel yerleşim alanları bugünkü Abhazya toprakları olan antik çağ boyları ile etnik bağlantı kurarak kadimlik iddiasını ileri sürmüştür. Ayrıca, M.S. 780'lerde bağımsız bir devlet olarak kurulan ve X. yüzyılın başına kadar varlığını koruyan Abhazya Krallığı ile günümüz Abhazları arasında bağlantı kurularak Abhazya topraklarında Abhazların kadimliği iddiası da sıklıkla seslendirilmiştir. Aynı zamanda tarihçi de olan Abhazya'nın ilk de-facto devlet başkanı Vladislav Ardzınba'nın fikirleri bu noktada önemli bir örnek sayılabilmektedir. Son olarak, Sergey Bagapş'ın fikirleri, Gali bölgesi Gürcüleri ile sınırlı kalsa da, Gürcülerin aslında Gürcüleştirmiş Abhazlar oldukları tezinin Abhazya'da de facto devlet başkanı düzeyinde destek bulduğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

- "Abhazya Tarihi", *İstanbul Kafkas Abhazya Kültür Derneği Resmi İnternet Sitesi*, <<http://www.abhazderneği.org/content/view/8/20/>>, (14.08.2011).
- "Abkhazia. Do not Endorse Ethnic Cleansing and Foreign Occupation", *Vanuatu Independent*, 20 Haziran 2011, <<http://www.vanuatunews.com/vanuatu-news/737-abkhazia-do-not-endorse-ethnic-cleansing-and-foreign-occupation>>, (14.08.2011).
- ANCHABADZE, George (2012). "Georgia-Abkhazia: Historiography and Conflict - Experience of Teaching History as a Form of Mediation", içinde. *Mediation and Dialogue in the South Caucasus: A Reflection on 15 Years of Conflict Transformation Initiatives*, Londra: International Alert, s. 345-360.
- AUCH, Eva-Maria (2004). "The Abkhazia Conflict in Historical Perspective", içinde. *OSCE Yearbook 2004*, Baden-Baden: Nomos, s. 221-235.
- "Authorities in Abkhazia Plan to Strip Georgians of Citizenship" *Eurasia Daily Monitor*, C. 10 S. 176, 3 Ekim 2013, <<http://www.refworld.org/docid/524e99f4.html>>, (12.11.2013).
- BACIK, Gökhan (2006). "Westfalyan Sistemin Direnişi: 11 Eylül ve Uluslararası Politika", *Uluslararası İlişkiler*, C. 3, S. 10, s. 53-84.
- "Comment on an Article in the Vanuatu Independent. To Tamar Vashakidze and the People of Vanuatu", <<http://apsnypress.info/en/news/277.html>>, (14.08.2011).
- COPPIETERS, Bruno (2002). "In Defence of the Homeland: Intellectuals and the Georgian-Abkhazian Conflict", Bruno Coppieters ve Michel Huysseune (der.), *Secession, History and Social Sciences*, Brüksel: Brussels University Press.
- Encyclopedia of Nationalism - Leaders, Movements, and Concepts Volume 2* (2001). London: Academic Press.
- ERSOY, Hayri (1993). *Dili, Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkesler*, İstanbul: Nart Yayıncılık.
- FOWKES, Ben (2002). *Ethnicity and Ethnic Conflict in the Post-Communist World*, New York: Palgrave.
- FRANCIS, Celine (2011). *Conflict Resolution and Status- the Case of Georgia and Abkhazia (1989-2008)*, Brüksel: Brussels University Press.
- GABASHVILI, Nodar (2013). *The Geopolitical Curse of the Caucasus*, <<https://books.google.com.tr/books?id=vW3jAgAAQBAJ&pg=PT47&dq=The+geopolitical+curse+of+the+caucasus&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiTqNTjyKrLahWLOxoKHT6oBTUQ6wEIGzAA#v=onepage&q=The%20geopolitical%20curse%20of%20the%20caucasus&f=false>>, (05.03.2016).
- GABEDAVALI, Meri (2015). "Georgian- Abkhazian Cultural Relations in the Second Half of XIX - at the Beginning of XX Centuries and Issues of National Identity", *Komotini*, <http://utopia.duth.gr/~mdimasi/cng/index_html_files/Meri_Gabedava.pdf>, (05.03.2016).
- GAMKRELIDZE, Gela (2012). *Researches in Iberia-Colchology (History and Archaeology of Ancient Georgia)*, Tiflis: Otari Lordkipanidze Centre of Archaeology of Georgian National Museum.
- GEUKJIAN, Ohannes (2012). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus - Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*, Farnham: Ashgate.
- "Gia Anchabadze: 'In XII-XIII Centuries Term 'Abkhaz' Had Three Meanings'", *Abkhaz World*, 20 Şubat 2013, <<http://abhazworld.com/aw/interview/87-gia-anchabadze-in-xii-xiii-centuries-term-abkhaz-had-three-meanings>>, (03.03.2016).
- GUIBERNAU, Montserrat (2004). "Antony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment", *Nations and Nationalism*, C. 10, S. 2, s. 125-141.
- HEWITT, George (2013). *Discordant Neighbours: a Reassessment of the Georgian-Abkhazian and Georgian-South Ossetian Conflicts*, Leiden ve Boston: Brill.
- HEWITT, George (1998). *Peoples of the Caucasus - The Abkhazians*, New York: St. Martin's Press.
- <<http://cyberleninka.ru/article/n/abkhazia-and-the-abkhazians-in-the-common-georgian-ethno-cultural-political-and-state-expansion>>, (23.02.2016).
- HOSKING, Geoffrey (2011). *Rusya ve Ruslar - Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- INGOROKVA, Pavle (1954), *Giorgi Merchule: Kartveli Mcerali Meate Sauvunisa: Narkvevi Zoeli Sakartvelos Literaturis, Kulturis da Saxelmcip Oebrivi Cxovrebis İstoriidan*, Tbilisi: Sabkota Mcerali.
- JERSILD, Austin (2002). *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845-1917*, Montreal: McGill-Queen's University Press.
- KEMOKLIDZE, Nino (2016). "Georgian-Abkhaz Relations in the Post-Stalinist Era", içinde. Timothy K. Blauvelt ve Jeremy Smith (der.), *Georgia after Stalin: Nationalism and Soviet Power*, Oxon: Routledge.
- KING, Lamont DeHaven (2002). "Nations without Nationalism: Ethno-Political Theory and the Demise of the Nation State", *Journal of Developing Societies*, Aralık 2002, C. 18, S. 4, s. 354-364.

- KOROSTELINA, Karina (2013). *History Education in the Formation of Social Identity – Toward a Culture of Peace*, New York: Palgrave Macmillan.
- KURBANOV, Erjan Rafik-Ogly ve KURBANOV, Rafik Osman-Ogly (1995). "Religion and Politics in the Caucasus", içinde. Michael Bourdeaux, *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M.E. Sharpe, s. 229-247.
- KUZIO, Taras (1997). "Borders, Symbolism, and Nation State Building: Ukraine and Russia", *Geopolitics and International Boundaries*, C. 2, S. 2, s. 36-56.
- KVARCHELIA, Liana (1998). "Georgia-Abkhazia Conflict: View from Abkhazia", *Demokratizatsiya*, C. 6, S. 1, s. 18-27.
- MARTIN, Terry (1999). "Borders and Ethnic Conflict: The Soviet Experiment in Ethno-Territorial Proliferation", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, C. 47, S. 4, s. 538-555.
- MIKABERIDZE, Alexander (2015). *Historical Dictionary of Georgia*, Londra: Rowman & Littlefield.
- MOORE, Adam (2016). "Ethno-territoriality and Ethnic Conflict", *Geographical Review*, C. 106, S. 1, s. 92-108.
- ÖZKIRIMLI, Umur (2009). *Milliyetçilik Kuramları – Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Постановление Парламента Республики Абхазия об Акте Депортации Абхазов (Абаза) в XIX Веке", *Aiaaira*, <http://aiaaira.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1458%3A-xix-&Itemid=116>, (15.09.2011).
- PAPAPHA, Mahinur Tuna (2013). "Aristokrasi", *Abhazhaber.com*, <<http://www.abhazhaber.com/yazi/37/aristokrasi#.VuSDeED0Sck>>, (12.03.2015).
- PAPASKIRI, Zurab (2008). "Abkhazia and the Abkhazians in the Common Georgian Ethno-Cultural, Political, and State Expanse – Part I", *The Caucasus & Globalization*, C. 2, S. 2, s. 105-121.
- RAYFIELD, Donald (2004). *Stalin and His Hangman – The Tyrant and Those Who Killed for Him*, New York: The Random House.
- ROOBOL, W. H. (1976). *Tsereteli – A Democrat in the Russian Revolution: A Political Biography*, Lahey: Martinus Nijhoff.
- SCHMIDT, Sebastian (2011). "To Order the Minds of Scholars: The Discourse of the Peace of Westphalia in International Relations Literature", *International Studies Quarterly*, S. 55, s. 601-623.
- SMITH, Antony D. (2004). *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SMITH, Graham; LAW, Vivien; WILSON, Andrew; BOHR, Annette ve ALLWORTH, Edward (1998). *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands – the Politics of National Identities*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SOULEIMANOV, Emil (2013). *Understanding Ethnopolitical Conflict – Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered*, New York: Palgrave Macmillan.
- STROSCHEIN, Sherrill (2015). "Reconfiguring State-Minority Negotiations for Better Outcomes", içinde. Tove H. Malloy, Alexander Osipov and Balázs Vizi (der.), *Managing Diversity through Non-territorial Autonomy – Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*, Oxford: Oxford University Press, s. 19-30.
- SUNY, Ronald Grigor (1994). *The Making of the Georgian Nation*, Second Edition, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press.
- TAŞTEKİN, Fehim, "Kafkasya'da Nüfus Savaşları", <http://www.circassiancanada.com/tr/tarih/074_kafkasyada_nufuz_savaslari.htm>, (15.09.2011).
- TELLİOĞLU, İbrahim (2004). *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.
- "The Stalin-Beria Terror in Abkhazia, 1936-1953, by Stephen D. Shenfield", *abhazworld.com*, 30 Haziran 2010, <<http://abhazworld.com/aw/history/499-stalin-beria-terror-in-abkhazia-1936-53-by-stephen-shenfield>>, (13.03.2016).
- VIZI, Balázs, "Minority Self-governments in Hungary- a Special Model of NTA?", içinde. Tove H. Malloy, Alexander Osipov and Balázs Vizi (der.), *Managing Diversity through Non-territorial Autonomy – Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*, Oxford: Oxford University Press, s. 31-52.